

"אני מאמין שרוסיה חשובה לישראל, ואני רוצה להאמין

שגם ישראל חשובה לרוסיה"

ראיון עם צבי מגן

השגריר (בדימוס) צבי מגן השתתף בסוף שנות ה־80 במשלחת הקונסולרית הישראלית הראשונה למוסקבה כנציג 'נתיב', עוד בטרם חודשו היחסים הדיפלומטיים בין ישראל לברית המועצות. בהמשך התמנה לתפקיד שגריר ישראל באוקראינה, שגריר ישראל במוסקבה ולתפקיד מפתח ב'נתיב', לרבות שבע שנים כראש הארגון. מאז פרישתו מהשירות הציבורי עוסק צבי מגן בקידום הקשרים האקדמיים בין רוסיה לישראל, והוא אחד המומחים המובילים בישראל בנושא רוסיה והמרחב הפוסט־סובייטי.

העורכים: כשהגעת למוסקבה בפעם הראשונה ב־1988, מה ראית ומה חווית?

צבי מגן: אכן נפל בחלקי ללוות את כל התקופה בתפקידים רשמיים ואקדמיים שונים. אני הייתי מהישראלים הראשונים שהגיעו "לשטח", לברית המועצות, עוד בטרם חודשו היחסים, כראש הצוות של ארגון נתיב, כחלק מהמשלחת הקונסולרית הישראלית הראשונה. ב־1987 פרשתי משירות הקבע בצה"ל והציעו לי להצטרף לנתיב. ב־1988 ברית המועצות החלה לאותת על נכונותה להפשיר את יחסיה עם ישראל, ושוגרתי למוסקבה במסגרת המשלחת הקונסולרית כנציג נתיב. לאחר מספר חודשים ברוסיה חזרתי למטה נתיב בארץ, ובהמשך התמניתי לתפקיד סגן ראש הארגון. הייתי נוהג להגיע לעיתים קרובות לביקורי עבודה בברית המועצות. המשימות שלנו לא היו אופייניות לפעילות דיפלומטית רגילה. הן כללו הן כינון יחסים דיפלומטיים ואחרים עם ברית המועצות אחרי שנות איבה רבות והן התנעת תהליך העלייה של היהודים לישראל, שהוגדר על ידי ממשלת ישראל כיעד פעולה בעל קדימות. החל מ־1967 לא היו יחסים פורמליים בין מדינת ישראל לברית המועצות, להיפך, שררו ביניהן יחסי איבה ואפילו מלחמה. עתה באנו, בעצם, לכוון קשרים מדיניים עם הסובייטים. ממשלו של מיכאיל גורבצ'וב, שעמד באותה העת בראש המדינה הסובייטית, נקט ככלל גישה חיובית כלפי ישראל. הוא כבר היה נכון לפתוח את השערים ליציאת היהודים, אם כי לא בבת אחת ותחת מגבלות. עם זאת, לא ידענו לכמה זמן חלון ההזדמנויות לחילוץ היהודים הסובייטיים יהיה פתוח עבורנו. משרד החוץ הסובייטי שימש עבורנו "כתובת רשמית" והפנה אותנו לערוצי קשר רלוונטיים נוספים. עוד לא הייתה שגרירות משלנו ועבדנו מתוך השגרירות ההולנדית, שייצגה את האינטרסים הישראליים במשך כל התקופה שבה היה נתק ביחסים הדיפלומטיים בין המדינות. חוץ מהטיפול בקשר הישראלי-סובייטי המשימה שלנו הייתה לתת שירות קונסולרי, וכך גם נקראנו — 'צוות קונסולרי' או 'משלחת קונסולרית'. זו הייתה הפעם הראשונה שהישראלים ראו את ברית המועצות, לאחר שנים רבות של ניתוק הקשרים הדיפלומטיים. הופתענו לגלות שזה לא היה דומה למה שחשבנו מבחינת גודל המדינה, נורמות התנהגות,

האופי של האנשים ושל הממסד. למדנו להכיר את העולם הסובייטי ואת היהודים בברית המועצות. נסענו די הרבה לאורכה ולרוחבה של המדינה. אני הייתי מהראשונים שהגיעו ללנינגרד (סנט פטרבורג דהיום), אודסה וקייב. בנינו את התשתית לפעילות שלנו בברית המועצות ולימים במדינות החדשות שקמו בעקבות התפרקותה – מסגרות ארגוניות שברובן פועלות עד היום. היינו בוודאי יעד למעקב מאוד צמוד של שירותי הביטחון הסובייטיים, וגם עם זה למדנו לחיות.

הידע שלנו לגבי היהודים שאותם באנו לחלץ היה מוגבל יחסית. הכרנו את המידע שהופץ מתוך ברית המועצות בדרכים וכלים שונים, לרבות ביחס למאבקים שניהלו הפעילים היהודים, אבל לא ידענו פרטים רבים על האוכלוסייה היהודית ונאלצנו ללמוד את הכול בשטח. עמדנו בקשר עם הפעילים היהודים שהיו בתהליך של יציאה לפעילות גלויה, לאחר שנים שפעלו בסתר. ליווינו את תהליך ההתהוות של פעילות יהודית גלויה בברית המועצות, התארגנות הקהילה היהודית ובניית הקשר בינה לבין מדינת ישראל.

בסוף שנות ה-80 ותחילת שנות ה-90 קמו בברית המועצות ארגונים יהודיים ממוסדים. למשל, הארגון 'ועד' (זה היה גם שמו ברוסית) קם בריגה באותה תקופה, בניסיון לארגן את כל היהודים הסובייטיים תחתיו. ארגונים נוספים ופעילים יהודים שפעלו בגפם או בקבוצות קטנות קודם לכן החלו להצטרף אליהם. תהליך תקומת הארגונים היהודיים נמשך גם לאחר התפרקותה של ברית המועצות, ומאז התחילו להיווצר ברוסיה ובמדינות אחרות של ברית המועצות לשעבר קהילות שקיימות עד היום. חלק מהפעילים עלו לישראל, חלקם נשארו ופעלו בתוך הארגונים החדשים ברוסיה ובמרחב הפוסט־סובייטי. מקצתם הפכו "גבירים" המכונים "אוליגרכים", ששילבו קריירה עסקית עם תפקידים בארגונים היהודיים החדשים. אנחנו בנתיב עבדנו גם עימם.

העורכים: מהם האתגרים העיקריים שעומדים בפניכם בתחום העלייה?

צ' מגן: המסה העיקרית של גל העלייה הגדול יצאה בסוף שנות ה-80 ותחילת שנות ה-90, עוד לפני שברית המועצות התפרקה. היינו חלק מהדרמה הזאת כאשר נדרשנו לתת שירות המסדיר את יציאתם ועלייתם לישראל. הבנו שזה הולך לקראת אירוע גדול, אך הופתענו מקשיים שלא היו מובנים מאלהם.

ישראל נדרשה להיאבק עם מספר שחקנים בעולם (הארגונים היהודיים במערב, הממשל האמריקאי וגורמים בברית המועצות), במטרה להבטיח שהיהודים הסובייטיים יגיעו לישראל ולא למקום אחר. בשעה שנפתחו השערים הסתבר שישראל והארגונים היהודיים בעולם כמו ג'וינט ו־HIAS (Hebrew Immigrants Aid Society) רואים בדרך שונה את שלב היציאה ובחירת יעד ההגירה מברית המועצות. הארגונים היהודיים, האמריקאיים והאירופיים, כמו גם מדינות מערביות מסוימות וביניהן ארצות הברית וקנדה הזמינו אליהם את היהודים הסובייטיים, שם זכו למעמד "פליט" שהקל עליהם להיכנס למדינות המערב.

בראשית התקופה היא, תהליך היציאה של היהודים מברית המועצות נעשה על פי הזמנות מישראל, מה שנקרא "דרישת עלייה" או (вызов) vyzov. ואולם תוך פרק זמן קצר קיבלו מאות אלפי אנשים אישור לעזוב את ברית המועצות גם בלי ה"הזמנה". המוני אנשים הגיעו וביקשו את השירות הקונסולרי, אך לא כולם עלו לישראל. הם קיבלו את הוויזות הישראליות על פי הדרישות העלייה שנשלחו מישראל, יצאו מחוץ לברית המועצות למדינות המערב, אך משם אחוז ניכר מתוך היהודים שעזבו בסיוענו את ברית המועצות "נשרו" והמשיכו למקומות שאינם ישראל.

אנחנו, הנהלת נתיב ונציגיה בשטח, נדרשנו לפתח פתרונות מדיניים ומעשיים כדי לשנות את המגמה ולהביא לכך שמרבית היהודים יעלו לישראל. במישור המדיני, ישראל נדרשה להגיע להסכמות עם וושינגטון להגדרת מכסות הגירה של היהודים הסובייטים לארצות הברית. הטענה הישראלית הייתה שהיהודים אינם צריכים לקבל את המעמד "פליט" בארצות הברית, ושעל האמריקאים להגדיר מכסות הגירה כך שאם ירצו היהודים הסובייטים להגיע לארצות הברית הם יצטרכו לקבל אשרת כניסה בשגרירות האמריקאית במוסקבה במקום בנציגות הישראלית. ההגעה להסכמה הזאת לקחה די הרבה זמן, אך לבסוף הממשל האמריקאי קבע מכסות הגירה ליהודים הסובייטים, ורוב העוזבים החלו להגיע לישראל.

במישור המעשי נדרשנו להסדיר מסלולי עלייה שימקסמו את מספר העולים לישראל. למרות שברית המועצות אפשרה את יציאת היהודים, לא היו טיסות ישירות ממנה לישראל, והיהודים נדרשו לתחנת ביניים במערב, לרוב דרך העיר וינה. הרשויות האוסטריות לא הגבילו את התנועות של היהודים מברית המועצות ואפשרו את יציאתם למערב. הדרך החלופית לכוון את רובם לישראל הייתה באמצעות תחנות ביניים נוחות יותר עבורנו במזרח אירופה (במקום דרך וינה). לאחר שהיהודים נחתו שם הם פשוט נאלצו להמשיך לישראל. בסופו של דבר רוב היהודים שיצאו מברית המועצות הגיעו לישראל.

היכולת של ישראל להתארגן באופן מיטבי לטיפול ביהודים באמצעות נציגותנו במוסקבה הייתה מוגבלת, כיוון שהיקף הצוות ומידת חופש הפעולה שלו היו פונקציה של הסכם בינלאומי עם הסובייטים. בשנים הראשונות לפעילות המשלחת הקונסולרית היינו אנשים בודדים שנאלצו לעבוד מבוקר ועד לילה בשגרירות ההולנדית, שכולה הייתה מוצפת ביהודים. אחר כך עברנו למבנה הקבע של השגרירות שלנו, אך עדיין היינו מספר אנשים מועט שנתנו את השירות הקונסולרי לאינסוף אנשים, שהשתרכו בתורים עצומים בעודם מצפים את כל הרחוב שמול השגרירות. זה גם היה מאוד מתסכל, כיוון שידענו שהיעד הבא של רבים מהם הוא לא ישראל, ואילו אנחנו לא יכולנו למנוע מהם לצאת מברית המועצות. בסופו של דבר הצלחנו להתגבר על הקשיים, ואותם מאות האלפים עברו את הצוותים הקונסולריים שלנו. בארץ חיכו להם בעיות מורכבות יותר, והממשלה נדרשה להתארגן לקליטת כמות עצומה של עולים. ראשי הממשלה דאז נאלצו ללכת לכיוונים יצירתיים כדי להתמודד עם גל העלייה הזה, אך בראייה כוללת זה עבר די בהצלחה.

במבחן התוצאה, נתיב – שפעל פורמלית מ-1952 ובפועל משנות ה-30 למען העלאת המוני יהודים לפתיחת שערי ברית המועצות לעליית היהודים – עשה את העבודה שלו בצורה המיטבית ומימש את ייעודו ההיסטורי. יותר ממחצית היהודים יוצאי ברית המועצות לשעבר הגיעו לישראל, כך שנתיב הביא אליה קרוב למיליון וחצי אנשים.

העורכים: באיזה אופן פעלתם כדי להתגבר על חומות של חוסר ידע ובורות בברית המועצות ביחס לישראל? **צ' מנן:** כמו שאנחנו למדנו להכיר את ברית המועצות ואחר כך את רוסיה, השונה מהדימויים הקודמים שלנו, כך גם הם התחילו להכיר אותנו. המכנה המשותף לכולם היה בורות לגבי ישראל. חלקם ראו את ישראל כמעצמה שמושכת בכל החוטים במערכת הבינלאומית וכזאת היא הייתה אטרקטיבית עבורם. יש כאלה השומרים עד היום על התפיסה שלפיה ישראל מפעילה כוחות עולמיים, עומדת מאחורי ארצות הברית וארגונים יהודיים עשירים וכל-יכולים. מנגד היו כאלה שלא ממש אהבו, לא את העם היהודי ולא את מדינת ישראל, בגלל סלידתם מהתפקידים הבולטים שהיהודים מילאו במקומות שונים בברית המועצות.

באמצעות הנציגות שלנו במוסקבה הסובייטים הופתעו לגלות צדדים פחות מוכרים של מדינת ישראל. היה זה תהליך של למידה הדדית ובמידה רבה גם התפתחותה של אהדה הדדית. הייתה הבנה שיש חשיבות רבה למציאת דרכים לגשר על העבר ארוך השנים, שכלל בין היתר שנאה, עוינות ועימות צבאי. היה ברור לשני הצדדים, הישראלי והרוסי, שיש לחפש את הפן החיובי בעבר המשותף ולהיאחז בו, כי זה היה לטובת שני הצדדים. מכיוון שרוסיה היא מדינה חשובה בעולם, אני עדיין מאמין בתפיסה הזו גם היום. לדעתי, יש לעשות מאמץ לגשר על המרכיבים השליליים וניגודי האינטרסים ולחפש את המרכיבים החיוביים בקשר.

חוץ מהפעילות הקונסולרית, על מנת לשבור את החומות ולהכיר לסובייטים יותר טוב את ישראל, התחלנו לקדם פעילות חילופי תרבות, שהפכה להיות בהמשך הפעילות העיקרית של נתיב. בהתחלה הפעילות התרבותית כוונה רק ליהודים, אך בהמשך נפתחה לכלל הציבור בברית המועצות ובמדינות שירשו אותה. היא נועדה להכיר להם את התרבות הישראלית, אך גם את הדגם הדמוקרטי הישראלי ואת האופן שבו הישראלים חושבים ומתפקדים. בשלב יותר מתקדם, הפעילות התרבותית הפכה להיות דו־כיוונית והופנתה גם כלפי ישראלים צברים ואוכלוסייה דוברת רוסית בארץ, שמכירה את התרבות הרוסית ומעריכה אותה. בשונה מקשריהן של מדינות אחרות עם רוסיה, נראה שבמקרה הישראלי המרכיב התרבותי והנוסטלגי משחק תפקיד בולט יותר. זאת שכן האוכלוסייה דוברת הרוסית, גם אחרי שנים רבות שומרת על זיקה לתרבות הרוסית.

העורכים: ב־1993 התמנית להיות שגריר ישראל באוקראינה. תוכל לספר קצת על האתגרים של התקופה הזאת?

צ' מגן: ישראל עסקה באותה העת בתרחישים מחמירים, שלפיהם האוכלוסייה היהודית בברית המועצות ולאחר מכן במדינות החדשות עלולה להיפגע כתוצאה מעליית הלאומנות. היינו ערוכים לזה והיו לנו כלים, שיטות ופתרונות, בדרך כלל חסויים, כדי להתמודד עם האיום על היהודים. ואולם לבסוף המציאות הייתה הרבה יותר פשוטה, שכן השנאה והמתח היו מהשפה ולחוץ, ולמעט מקרים בודדים שפתרנו במדינות מרכז אסיה, זה לא התפתח לבעיות אקוטיות שחייבו את התערבותנו האופרטיבית.

הגעתי לאוקראינה כשגריר ישראל הראשון במדינה, וזו הייתה עבורי חוויה גדולה מאוד, שכן אוקראינה הייתה צריכה לבנות יש מאין את מוסדותיה כמדינה. אומנם היו תשתיות סובייטיות קודמות כמו משרדים ומוסדות של המדינה, כולל שירות החוץ, אך אלה פעלו בתוך מסגרת סובייטית רחבה יותר ולא באופן עצמאי. באותן השנים האוקראינים נאלצו לבנות הכול תוך כדי תנועה, להעתיק ולהתאים את זה למציאות החדשה.

אומנם היה רקע היסטורי לא פשוט ליחסי אוקראינה והעם היהודי, שכלל את תקופת השואה ואת השמדת היהודים על אדמת אוקראינה, כולל טבח באבי יאר (Babi Yar), אך אוקראינה לא הייתה מדינה אנטישמית, לא בתקופה שכינה שם כשגריר וגם לא עכשיו. אומנם באזורים מסוימים העוינות ליהודים הייתה בולטת, אך ברוב המדינה, במיוחד במרכז, לא היו מודעים בכלל שיש בעיה כזאת. משכך, היינו מאוד פעילים בתחום של הנצחת הזיכרון ושל מציאת גישור על התקופות השונות, ולבסוף זה די הסתדר, למרות שאי אפשר להתעלם מאותם פרקים היסטוריים "אפלים". בנינו יחסים נורמליים עם אוקראינה שחיפשה קשרים עם כל מדינה מערבית במידת האפשר.

אוקראינה היא מדינה גדולה מאוד, עשירה מאוד מבחינת התשתיות הפוטנציאליות, אבל היא סבלה (ועדיין סובלת) מהקשיים של בניית הדרך. לכן היה להם הרבה מה ללמוד מישראל, והם ניסו ללמוד איך בונים מדינה

יש מאין בכל המובנים: גם ארגונית, גם תשתיתית, גם ביטחונית, ואפילו מבחינת השפה והתרבות. בדומה לשפה העברית לפני תחייתה, השפה האוקראינית לא שימשה באמת בתקופה הסובייטית שפה רשמית לניהול המדינה. הם היו צריכים להתאים את השפה, פתרונות וכלים, ואנחנו סייענו. היו ביקורים ממלכתיים רבים של בכירים ישראלים בקייב. למשל, ראש הממשלה יצחק רבין ז"ל ביקר שם זמן קצר לפני שנרצח. במהלך הביקור הכריז עליו כשגריר מצטיין. בנוסף לתפקידי כשגריר באוקראינה הייתי אמון גם על הקשרים הביטחוניים, כיוון שלא היה בקייב באותה העת נספח צה"ל. בסך הכול הייתי שם כארבע שנים, ואני חושב שבנינו יחסים חיוביים שנשמרים עד היום.

העורכים: התמנית לשגריר ישראל במוסקבה בשנת 1998, שנה של משבר כלכלי קשה. היית עד לצמיחתו ועלייתו של פוטין. איך נראו יחסי ישראל-רוסיה בתקופה הזאת?

צ' מגן: הייתי בתפקיד תקופה קצרה יחסית, פחות משנתיים. במהלך כהונתי באוקראינה נחשבתי לשגריר טוב, והמינוי לתפקיד השגריר במוסקבה היה בבחינת קידום. להגיע ממדינה כמו אוקראינה, שנחשבה למאוד פרובינציאלית במושגים של שירות חוץ הישראלי, לאחת המעצמות הגלובליות – זו הייתה קפיצת מדרגה גדולה מאוד. אני חייב לציין שהיו קרבות פוליטיים סביב המינוי שלי ובסוף הייתה הכרעה של ראש הממשלה נתניהו שאני אהיה השגריר ברוסיה. המינוי הזה היה בהחלט מאתגר, שכן היקף הבעיות במוסקבה הוא בקנה מידה שונה מאלה שבקייב. עם זאת, הייתי מאוד מנוסה לאחר שהייתי שגריר במדינה דומה עם שפה דומה, ולכן "שחיתי" בקלות בכל התחומים הרלוונטיים.

זו אכן הייתה תקופה מאתגרת לרוסיה: תקופת מעבר לאחר התפרקותה של ברית המועצות, מאבק פוליטי לחילופי שלטון, והיא התאפיינה בלבטים לגבי המשך הדרך של רוסיה, הן בהיבט הפנימי והן ביחס לתפקידה בעולם. לכך נוספו כמובן קשיים כלכליים עצומים והיעדר תשתית ציבורית-פוליטית מסודרת כפי שאנחנו מכירים בעולם דמוקרטי.

במהלך כהונתי במוסקבה, היחסים של רוסיה עם ישראל היו טובים. התחילו להתפתח קשרים מדיניים, כלכליים ותרבותיים ענפים. ישראל נתפסה ברוסיה כמדינה חיובית וחשובה וזוהתה כהזדמנות לשפר קשריה של רוסיה עם המערב, אם כי תמיד היו גם כאלה שהעדיפו לראות את ישראל באופן שלילי, כפי שקורה גם היום. בכירי ההנהגה הרוסית ביטאו בפניי ובפגישותיהם עם מנהיגיה של מדינת ישראל יחס חיובי למדינתנו, ביניהם ראש הממשלה סרגיי קיריינקו (Kiryenko), או שר החוץ ובהמשך ראש הממשלה יבגני פרימקוב (Primakov). רוסיה אף היא נתפסה בחיוב בישראל. כשהגעתי למוסקבה, תשתית היחסים הטובים כבר הונחה על ידי קודמיי, והשגרירות תפקדה היטב. זו הייתה תקופה של ביסוס היחסים, ורבים בצמרת הישראלית רצו לבקר במוסקבה. נדרשתי בתור ראש נציגות, בתקופה מאוד קצרה וברצף, לארח ביקורים ממלכתיים רבים של ראש ממשלת ישראל, של שר החוץ ושל שרים אחרים. כשיטת עבודה התחברתי מהר מאוד לפקידים חשובים בממסד הרוסי. מצאתי קשרים גם במשרד החוץ (שדי ברצון שיתפו איתי פעולה) וגם במועצה לביטחון של הפדרציה הרוסית (המקבילה של המטה לביטחון לאומי שלנו), שתמיד היו מאוד פתוחים וחיוביים כלפי ישראל. כמו כן היו לי דלתות פתוחות בארגונים הביטחוניים והם התייחסו אליי בכבוד רב, כיוון שהיה לי רקע ביטחוני. כך הצלחתי להביא משלחת גדולה של ראשי השירותים הביטחוניים הרוסיים לביקור בישראל.

אחד מאותם הבכירים הביטחוניים שאיתם התחברתי היה ולדימיר פוטין, לימים נשיא רוסיה. בתקופתי הוא התחיל לעבוד ב"אדמיניסטרציה הנשיאותית". לאחר מכן נהיה ראש ה-FSB (שירות הביטחון הפדרלי) ובהמשך ראש הממשלה. זמן קצר לאחר שעזבתי את מוסקבה הוא מונה לממלא מקום הנשיא. היינו ביחסים די קרובים, נפגשנו מספר פעמים. הוא היה אוהד לישראל ולעם היהודי, היה חיובי כלפיי אישית ופתח לי הרבה דלתות. עם זאת, יש לשים את יחסו האישי האוהד לישראל בפרופורציה. פוטין הוא מנהיג פרגמטי, ואינני מסכים לטענה שהיחסים החיוביים בין רוסיה לבין ישראל מתבססים בעיקר על תחושותיו ביחס לישראל וליהודים, אלא אני סבור שהיחסים מתבססים על אינטרסים לאומיים כבדי משקל.

העורכים: תקופה ארוכה כיהנת כראש נתיב, ובמשך זמן רב היית צריך גם להתאים את ייעוד ומתכונת הפעילות של הארגון לרוח התקופה. מול אילו אתגרים ניצבת בתקופה הזאת?

צ' מגן: לצערי, לא הייתי מספיק זמן בתפקיד השגריר במוסקבה. רק התחלתי להתבסס ולפתח ראש הממשלה נתניהו דרש ממני להתייצב בחזרה לארץ ולהיכנס לתפקיד ראש נתיב, שכן ראש נתיב הקודם עזב את התפקיד בנסיבות מתוחות. מאחורי ההחלטה של ראש הממשלה לגבי המינוי שלי ניצבה, ככל הנראה, הערכה שמבחינה ציבורית לא היה יותר מתאים למשימה זו מאשר השגריר במוסקבה. נאלצתי לקצר את שהותי שם. בדיוק אז פוטין התמנה להיות ראש הממשלה ובא להיפרד ממני בצורה מאוד מכובדת ומרגשת. אזכור לו זאת כל חי.

הייתי ראש נתיב שבע שנים (1999–2006), במהלכן התחלפו ארבעה ראשי ממשלה – בנימין נתניהו, אהוד ברק, אריאל שרון ואהוד אולמרט. הייתי כפוף אליהם במישורין בנושאים יהודיים וגם שימשתי עבורם יועץ מדיני בנושא המרחב הפוסט-סובייטי. לאור השינויים המפליגים בסביבה המדינית והשלמת עלייתם של מעל מיליון יהודים לישראל, נדרשנו לשנות ולהתאים גם את האוריינטציה של פעילות נתיב. בראשית דרכו של הארגון, הדגש היה על מאבק לפתיחת השערים למען עלייה ולשחרור היהודים. לאחר שיעד זה הושג, המאמץ הועתק לכיוון של שמירת הקשר עם הקהילות היהודיות במדינות ברית המועצות לשעבר, עידוד הקשר עם ישראל למען העלייה ונוכחות בשטח לצורך חשיפה תרבותית.

זו פרקטיקה מקובלת בכל המדינות, שכן השפעה תרבותית זה דבר הדדי, וגם רוסיה פעילה בישראל לאותה התכלית. בתקופת כהונתי כשגריר באוקראינה וברוסיה וכן כששימשתי כראש נתיב בנינו וביססנו רשת של מרכזי תרבות במדינות ברית המועצות לשעבר, ואילו מופעלים על ידי נתיב גם היום. אפשר להתווכח אם צריך לעסוק בכך, אבל זו המשימה שהוטלה על נתיב, בנוסף כמובן לבדיקת הזכאות לעלייה ולמעקב הנוגע למכלול הבעיות של היהודים בחלק זה של העולם. אפיק פעילות מאוד אינטנסיבי נוסף הינו במישור היחסים בין ישראל לארגונים יהודיים בעולם. כשנכנסתי לתפקיד היו ברוסיה ובשאר מדינות ברית המועצות לשעבר קרוב למיליון יהודים. היום מספר נמוך יותר, אבל עדיין ישנם לא מעט. אני רוצה לקוות שלא יזדקקו שוב לאותם הכישורים שבנה בזמנו נתיב כזרוע לקידום המאבק למען העם היהודי.

העורכים: כיצד תאפיין את אתגרי התקופה הנוכחית ביחסי ישראל-רוסיה?

צ' מגן: הדברים קיבלו צביון שונה מאוד מאז שרוסיה החליטה להיכנס למזרח התיכון ביתר שאת ב-2015. למעשה, החלטה זו הינה חלק ממערכת רחבה יותר של שיקולים, במסגרתה רוסיה מזהה את עצמה כנלחמת על עתידה, על תפקידה בעולם ועל מעמדה במזרח התיכון. כשרוסיה החליטה להתערב צבאית בסוריה,

עמד ברקע העימות חריף בינה לבין המערב. עימות זה התלהט למשל סביב מלחמתה עם גאורגיה ב־2008, ובהמשך בסכסוך שהתפתח בינה לבין אוקראינה מאז 2014. ההחלטה הרוסית להעמיק את המעורבות במזרח התיכון נבעה, בין היתר, מתוך כוונה להרחיב את מספר זירות התחרות עם המערב. מבחינת ישראל נוצרה סיטואציה חדשה, בה אנחנו פתאום מוצאים את הצבא הרוסי בגבול סוריה־ישראל. כבר היינו במצב דומה בימים של המלחמה הקרה וזו הייתה התמודדות לא פשוטה, אך כי מדינת ישראל עמדה בה בכבוד. אנו מצויים בשלב חדש ביחסים כבר שש שנים, כאשר רוסיה נמצאת בסוריה ומרחיבה את נוכחותה והשפעתה במזרח התיכון.

לרוסיה חשוב להפוך למעצמה משפיעה, גם אזורית וגם גלובלית. ישראל מצידה גם היא מעצמה צבאית באזור, שיכולה להביס כל מדינה באזור. השאלה שעולה היא: איך מסתדרים פה? מצד אחד, הרוסים רוצים שישאר השכנה המאתגרת לא תפריע להם בסוריה, ומנגד, בראיית הצד הישראלי, רוסיה תומכת באויביה המרים ביותר של ישראל וביניהם איראן וחזבאללה. אני חושב שבשש השנים האחרונות נמצאה נוסחה של שיתוף פעולה שהיא חריגה בפרקטיקה הבינלאומית, אך היא עובדת. רוסיה וישראל משתפות פעולה באי־לוחמה, בזהירות הדדית, בשמירה על האינטרסים ההדדיים. בה בעת, ישנן עדיין תקופות של מתיחות בין ישראל לרוסיה סביב הנעשה בסוריה. הסיבות לכך הן מאבקים בתוך הממסד הרוסי, כמו גם היותה של ישראל ב"קו המגע" של מאבקים רוסיים גלובליים עם המערב.

מכל מקום, אני סבור שהמחלוקות ניתנות לגישור. בזאת אני גם רוצה לסכם. חרף הבעיות הקיימות, אני מאמין שרוסיה חשובה לישראל, ואני רוצה להאמין שגם ישראל חשובה לרוסיה. לדעתי, אנחנו צריכים לשאוף לידידות, לפיתוח שיתוף פעולה ולשמירה על אינטרסים הדדיים. חשוב מכך, עלינו לגשר גם על העבר המורכב. אני סבור שבשלושים שנות היחסים רוסיה וישראל הצליחו לכוון קשרים די אוהדים, בוודאי במישור הדו־צדדי. במישור הבינלאומי, ישראל בהחלט נתפסת במוסקבה כשחקן חיובי, והרבה מהסוגיות החשובות לרוסיה ולישראל נפתרות במישור הבינלאומי אגב התחשבות הדדית.

* דניאל ראקוב קיים את הראיון ב־17 באוגוסט 2021 ועיבד אותו לפרסום בסיוע צליל קולנגי, מתמחה במכון למחקרי ביטחון לאומי. ארז פישר מהמכון למחקרי ביטחון לאומי תיעד את הראיון.